

HORVÁTH IVÁN

ÚJABB JEGYZETEK JÓZSEF ATTILA PÁRTTAGSÁGÁNAK MEGSZAKADÁSÁRÓL

„... nem egy szörny-állam ...”
(Thomas Mann üdvözlése)

„József Attila és a párt” címmel tanulmányom jelent meg a Gondolat-jel 1988/1. számában. Hálás vagyok a folyóirat közönségének, mely a publikációt kedvezően fogadta.

Az előző szám óta sok körülmény megváltozott. Ma már indokolatlan ilyesmirel 400 számozott példányban írni. Az én szerény dolgozatom is – sőt most már egy terjedelmesebb változat – néhány hónap múlva állítólag igazi nyomdába kerül. Szeretném azzal fejezni ki hálámat e folyóirat Olvasóinak, hogy az általuk érdeklődéssel fogadott témára vonatkozó újabb jegyzeteimet először mégis itt teszem közzé.

Ezek a feljegyzések aközben keletkeztek, hogy tovább foglalkoztam József Attila párttagságának megszakadásával, s evégett további forrásokat is tanulmányozni kezdtem.¹ Cikkem az előző folytatása; anélkül érthetetlen.

* * *

EGY ÚJSÁGCIKK ÉS KÉT VERS (1933). A most megjelent hatalmas adattár közli a „József Attila nem hajlandó meghalni!” c. riportot, mely eredetileg „A Hír” 1933. júl. 4-i számában, névtelenül jelent meg. A gyűjtemény szerkesztői szerint talán Faragó Dezső írta a cikket.² Bárki volt is, József Attila meghitt barátai közé kellett tartoznia; ez minden sorából világosan kiderül. A remekül tájékozott újságíró többek között erről is beszámol: „Helyzete bizonyára nem rózsás. Ő maga is rontott rajta, mikor olyan politikai mozgalomba keveredett, amelyet a nemzeti újjászületés férfiai ilyen kiváló költőnél sem nézhetnek jó szemmel. Ettől azonban már régen távol van.”³

Kézenfekvő lett volna pusztán avégett idézni „A Hír” e közleményét, hogy ennek segítségével is alátámasszuk feltevésünket. Valóban, e néhány mondat a költőnek a mozgalomtól való eltávolodásáról szól, nem pedig arról, hogy a mozgalom vetette ki magából a költőt. Azonban ne elégedjünk meg ennyivel. A cikk mögött gazdag hátteret sejdíthetünk. József Attilának a párttól való eltávolodása nem azonnal járt együtt a szociáldemokrata párthoz való közeledésével. Ezt a közeledést – dacból-e, sértettségből-e? – egy jobboldali epizód, mi tagadás, megelőzte. Csupán futó flört volt ez, súlytalan, mely a költői pálya egészére semmi következménnyel nem járt. Alig eredményezett műveket. Még kimutatni, bizonyítani sem könnyű.

Téglás Ferenc ama bizonyos szörnyű válaszcikke az „Új Harcos” 1933. júniusi számában jelent meg. A költőtől ettől az időtől az év végéig mindössze néhány verset ismerünk. Az egyiket, a Vigasz címűt⁴ már régóta úgy olvasom, hogy az nem valami tőkésről szól, mint felületesen talán hihetnők, hanem munkásideológusról, esetleg vezető kommunistáról. A költemény hőse nem akármilyen, hanem

¹ Most is mellőzném a 60-as években íródott, e kérdésnek szentelt szaktanulmányok kritikai elemzését. Nem a lebecsülés jele ez. A korszak fiatal kutatói, PÉTER László (1963), GYERTYÁN Ervin (1966) megdöbbentő éleslátásról tettek tanúbizonyságot, különösen, ha az egykorú tanulmányirodalom átlagához vetjük műveiket. Péter László egyike volt azon nagyon keveseknek, akik nemesak a párt eltávolító, hanem a költő eltávolodó törekvéseire is fölfigyeltek. Szintén nem foglalkozom a felszabadulás utáni, gyakran szükségképpen torzító emlékiratokkal. A korábbi ilyenmű forrásokkal viszont már igen.

² A cikk fontosságára Tverdota György hívta fel a figyelmemet.

³ Kortársak József Attiláról, I, 314.

⁴ JAÖV, II, 441. sz.

minden bizonnyal épp proletár eszmeiséget árul. Kiderül ez a 3-4. sorból, valamint abból a körülményből, hogy ez a hős korábban élvezte a beszélő és címzett bizalmát (utolsó sor). Ám, mivel gazdagember, eleve idegen tőlük. Más a sorsa (8). Hű sorstársak csakis olyanok lehetnek, akik nyomorognak (28). A sérelem, melyet a költemény hőse okozott, új keletű és váratlanul érkezett (29-31). E hős – minden látszat ellenére – a torlasz túoldalán áll; harcban kell legyőzni (31).

Stoll Béla időrendje közvetlenül a Vigasz elé sorolja A csodaszarvas c. verset, mely ugyancsak épp „A Hír” 1933. aug. 4-i számában jelent meg, egy hónappal az idézett riport után.⁵ Nem sejthetem, hogy „a nemzeti újjászületés férfiai”, akiket az újságcikk említ, végre „jó szemmel” nézték-e ezt a megrendítően gyenge költeményt.⁶ Mindenesetre József Attilának ezt a versét ennek az átmeneti jobboldali korszaknak lehet tulajdonítani.

E rövid korszak megvoltáról eddig is tudunk: Szántó Judit – jelentős eltérésekkel – mindkét memoárjában beszámol róla,⁷ és semmi okunk nincs arra, hogy e vonatkozásban kételkedve fogadjuk szavait.

* * *

EGY LEVÉL (1934). Kéziratát az MTA Könyvtárában őrzik. Létezésére – még a 70-es évek végén – F. Csanak Dóra hívta föl Stoll Béla figyelmét, ő pedig nekem említette.⁸ Kiadatlan, de 1980 óta semmiképp nem ismeretlen.⁹ Fontossága megköveteli, hogy soron kívül közzétegyük.

Levelét a költő 1934. szeptember 24-i kelettel, Veres Péterhez intézte. Ismerjük közvetlen előzményét, Veres Péter 1934. február 8-i levelét;¹⁰ és ismerjük Veres gyors viszontválaszát is október 4-ről.¹¹ A Katalógus leírását azzal egészítjük ki, hogy a kézirat tintája ugyanolyan jellegzetes színű,¹² mint az e folyóiratban közzétett, „E sorok írója költő” kezdetű töredékké. Lehet, hogy egymáshoz közeli időpontokban keletkeztek ezek az írások. Tartalmilag roppant erős a rokonság közöttük. Íme a levél szövege:

Bp. 1934. szept. 24.

Kedves Barátom!

Tavasszal a „Népszava” szerkesztőségébe címezve kaptam magától egy levelet. Ezt a levelet későn vettem kézhez, éppen akkor, amikor Hódmezővásárhelyre utaztam s hogy sok tennivalóm közt meg ne feledkezzem róla, belecaptam a hónapom alá szorított könyvbe. Úgy volt, hogy végleg Hódmezővásárhelyre megyek, így a könyv aztán belekerült egy nagy ládába a könyvek tömege közé. Vásárhelyen aztán csak 4 1/2 hónapig tartózkodtam s most, hogy könyveim ismét a polcra ültek, előkerült a maga levele s azzal címe is. Ha tehát annak idején bosszankodott is, hogy nem válaszoltam, most már tartson meg barátságában, mert ugyan hibás is vagyok, de nem is.

Nem gondolom, hogy élénk emlékezetében volna mindaz, amiről annakidején írt. Szól egy bizonyos irodalmi csoportról – ilyen csoport azonban a valóságban nem létezik. Én semmicsetre sem tartozom sem erkölcsileg, művészileg közéjük – bizonyára olvasta mit írt a „T. Sz.” Külvárosi éj c. könyvemről. Én álmárxista, szociállásista, burzsuábérenc renegát vagyok. De költő. Ők viszont nem burzsuábérencek és nem költők. De nemesak ők különböztetik meg magukat tőlem, hanem – amint látja – én is megkülönböztetem magamat tőlük. Másról meg kiről lehetne szó? A moszkvai irodalmi

⁵ JAÖV, II, 440. sz.; rendkívül figyelemreméltó körülmény, hogy a költő életében mindössze ez egyszer publikált „A Hír” lapjain, vö. STOLL Béla, in JAÖV, I, 531-549.

⁶ Olcsó megoldásai közül is kiemelkedik a 23-24. sor átvétele (vö. Szaboleska Mihály, A Grand Cafében).

⁷ SZÁNTÓ Judit, 1986, 24, 110-111.

⁸ Mindkettejüknek köszönöm, hogy lehetővé tették a kézirat közlését.

⁹ Katalógus, 1550. sz.

¹⁰ JAVL, 296.

¹¹ JAVL, 306.

¹² A maiak közül hasonló a Sheaffer „Peacock Blue” vagy a Pelikan „Türkis”.

propagandára meghívott Illyés Gyuláról? Illyés – cikkében írta ezt – örökösödési törvénnyel akarja arra kényszeríteni a parasztokat, hogy legalább négy gyermeket hozzanak világra. Ő a moszkvaiaknak való. Vagy hogy ne túlozzak, nem áll közelebb hozzánk, mint a nácikhoz vagy a bolsevistákhoz.

Az az irodalom, amelyre maga gondol, az maga az irodalom. Ez az irodalom hat, alkot és gyarapít, minden frázison túlmenően. Ezen belül pedig egy öntudatosabb írói csoportot összehozni, nem annyira anyagi, mint inkább erkölcsi erők híján nem lehet.

Ezen aztán nem is segíthet más, mint az idő. Természetes, hogy az időt mi hozzuk magunkkal.

Egyéb mondanivalóm nincs is. Szeretnék egyszer beszélni magával, örülnék, ha egyszer, amikor majd Pesten jár, fölkeresne.

Röstellem, hogy annakidején válasz nélkül hagytam barátságos jelentkezését – most csak azért írok, hogy ezt a mulasztásomat helyrehozzam.

Barátsággal üdvözli

József Attila
Bp. VII. Korong u. 6. II. 8.

(MTA Könyvtár, Ms. 5495/52, másolata: PIM, JA 1015)

Néhány magyarázó megjegyzés elkelhet.

– „mit ír a 'T. Sz.'": A Társadalmi Szemle hírhedt bírálata.¹³
 – „a moszkvai irodalmi propagandára": az írókongresszusra.¹⁴
 – „legalább négy gyermeket": A motívum a Világosítsd föl c. költeményben is fölbukkan („hogy ne legyen a gyerek hiába").¹⁵ Illyés Gyula szóbanforgó cikkét nem találom, talán nem is létezett, és József Attila túloz. Illyés mindenesetre rokon eszméket fogalmazott meg egy először 1933-ban megjelent munkájában.¹⁶

– „nem áll közelebb hozzánk": Veres Péter kezdeményező levelének megszólítása („Kedves Elvtársam!") és különösen búcsúszava („Barátság") okvetlenül arra mutat, hogy szerzője öntudatos szociáldemokrata volt.

* * *

GARAI János (1934). Amikor azt óhajtuk érzékeltetni, hogy a párt hivatalos álláspontja mily elutasító volt József Attilával szemben, gyakran idézzük Garai János Ha a költő jobbra tér... c. költeményét, melyben ő a párt hivatalos álláspontját szedte versbe.¹⁷ A költemény csakugyan tartalmaz néhány hajmeresztő kitélt („egy osztályharcos pöccgödörben / megannyi versed elrohad"), azonban szempontunkból egyúttal értékes történeli forrás is. Címe például esetleg azt fejezi ki, hogy József Attila cselekvően tért jobbra, hogy nem annyira eltávolítás, mint inkább eltávolodás történt. Garai szövege Nyárutó c. verseskönyvében, 1934-ben jelent meg, tehát bőven az „Új Harcos" ügye és az imént vázolt, kurta jobboldali epizód után. Jószerivel kizárható, hogy József Attila még ekkor is a KMP tagja lehetett volna. A Garai-versnek címe sem, de ajánlása végképp nem tökéletesen illik ahhoz a feltevéshez, hogy József Attilát kizárták. Inkább ahhoz illenek, hogy ő hagyta ott a pártot. „József Attilának küldöm, azok nevében, akik ittmaradtunk" – mondja az ajánlás.

Garai László baráti szívességéből tudom, hogy a gúnyvers e két sora –

„mert rájött arra, hogy a készpénz
az osztályharcnál többet ér"

¹³ PÁKOZDY Ferenc, 1933.

¹⁴ Elemzését I. kötetünkben NAGY Csaba tollából.

¹⁵ JAÖV, II, 496. sz.

¹⁶ ILLYÉS Gyula, é. n., 36.

¹⁷ Kortársak József Attiláról, I, 342.

– a meg nem jelent, előszóban terjesztett változatban így hangzott:

„mert rájött arra, hogy a kápé
a KMP-nél többet ér”.

E szellemesebb változat is jól illeszkedik az általam kifejtett elképzeléshez. Garai János dalát olvasva így sokkal kevésbé lenne jogunk a megszokott szörnyülködéshez, hiszen nem a párt és József Attila közötti kapcsolat megszakadásának okai, hanem következményei között kellene az ő művét számontartanunk.¹⁸

* * *

FEJTŐ FERENC (1935, 1964). A ma is tevékeny társadalomtudós, akár mint József Attila barátja és szerkesztőtársa, akár mint olyan politikus, aki kommunistából lett nagytekintélyű szociáldemokratává, mindenképp perdöntő tanúnak ígérkezik, s ő bizony egyértelműen a kizárás mellett foglalt állást. Még a Vértes György könyve által kavart viharban jelent meg nevezetes párizsi cikke, amelyben elbeszéli, hogy a porig sújtott költő egy – a kizárásról hírt adó – kommunista kiadvánnyal a kezében látogatta meg őt.

Kritikával kell kezelnünk ezt az emlékezést is. Természetes, ha a kizárási verziót alátámasztó, első kézből származó kijelentések általában mind kommunisták emlékezéseiben olvashatók. Erről ők tudhattak elsősorban, s az adminisztratív lépésnek is ők tulajdoníthattak megfelelő jelentőséget. Még talán József Attila számára sem elsősorban ez, hanem az őt a párttól elválasztó elvi, politikai különbségek voltak súlyosak. Nos, amikor József Attilát kizárhatták (ha kizárták), akkor Fejtő Ferenc már nem volt tagja a KMP-nek. Ezért az ő emlékezését a kizárás vagy kilépés tekintetében nem tudom olyan hitelesnek elfogadni, mintha a KMP apparátusából eredne. Értesülései nem is onnan valók; forrásként magát a zokogó költőt nevezi meg. De József Attilát a párt nem egyszer keserítette el. Az a kiadvány, melyre Fejtő emlékszik, ha időrendi okokból nem lehetett is a „Sarló és Kalapács” a „plattform”-mal, miért ne lehetett volna akár a „Társadalmi Szemle” friss száma Pákozdy cikkével, akár az „Új Harcos”-é a Tégláséval?

A Fejtő Ferenc iránti tiszteletünk sosem az ő rendkívüli emlékezőtehetségének szólna,¹⁹ és igenis elképzelhetőnek tartom, hogy őt ugyanúgy, amiként szerintem a késői Koestlert is, a kizárásnak a hazai szakirodalomban hosszú évekig egyeduralgoló verziója valamennyire a hatása alá keríthette. Ne feledjük, hogy a Vértes könyve által kiváltott jogos felháborodás vezette tollát. Írása minden egyéb tekintetben alátámasztja azt az általam is képviselt verziót, hogy a pártnak a költőtől való elszakadását az időben megelőzte, jelentőségében pedig meghaladta a költőnek a párt politikájától való elszakadása.

Idézem: „József Attila akkor, a párt részéről történt számos sérelme ellenére, kommunistának érezte és vallotta magát. A kommunista pártban és a Szovjetunióban való bizalma az 1933-as németországi események miatt rendült meg. (...) József Attila ugyanis nem volt hajlandó Hitler uralomrajutásáért a felelősséget kizárólag a német szociáldemokráciára és a nyugati hatalmakra hárítani. (...) Ennek az álláspontjának egy cikkében adott hangot, amelynek, ha jól emlékszem, „Egység”²⁰ volt a címe és amely egy féllégális sajtótermékben²¹ látott napvilágot. (...) József Attilát emiatt a cikke miatt zárták ki a pártból. (...) Nem volt könnyű neki tudomásul venni a szakítást, de

¹⁸ Garai László azonban úgy véli, hogy a paszkvillus – mivel a Külvárosi éj c. kötetben megjelent József Attila-versekre utal – aligha íródott jóval 1932 után. (Én ezt a nehézséget nem látom valóságosnak.)

¹⁹ A kétely szükségességét példával indoklom. MIKLÓS Tamásnak a közelmúltban megjelent műveiben (1986/1987, 125; 1988, 179) jelentős szerepet játszik a Hegel, Marx, Freud c. József Attila-tanulmány datálása. Az 1936-37-ben íródott tanulmány keletkezése egyébként nem okoz nehézséget. Miklós Tamás azonban Fejtő tekintélyéhez folyamodott, s ő a tanulmány 1934-ig való hibás előrekeltezéséhez meg is adta a szükséges segítséget. Sajátos módon bizonyítani lehet, hogy a költő halála után néhány héttel ugyanő két évre későbbre tette a tanulmány megírásának kezdetét. (Másutt, Miklós Tamással való vitámban részletesen foglalkozom a dologgal.)

²⁰ Helyesen: „Az egységfront körül”.

²¹ Az „Új Harcos”-ban.

annyira biztos volt a maga igazában, annyira helytelenítette a párt 'vonalát', nemcsak politikai, hanem esztétikai téren is, hogy ettől az időtől, – azaz 1934-től kezdve, – egyre inkább távolodott a párttól és egyben közeledett a szociáldemokráciához.²²

Fejtőnek ez a visszaemlékezése 1964-ből való; a magam részéről így bátorkodom még nagyobb történelmi hitelt és fontosságot tulajdonítani egy ifjúkori írásának, annak a nagyszerű tanulmánynak, amelyet ő (Fülöp Ernő álnéven) a Medvetánc megjelenése alkalmából, a Korunk 1935. februári számában közölt. Fejtő bírálata két kérdést vet föl a számomra; sajnos, egyikre sem tudok válaszolni. Mégis közrebocsátom őket: hátha valaki – esetleg maga Fejtő Ferenc – megfelel majd rájuk.

A tanulmány záró mondatai így hangzanak: „S hiába folyik ellene a tehetségtelenek hadjárata minden oldalon s hiába igyekeztek többen – ezt meg kell végre mondanunk – József Attilától elhidegíteni a munkásság egy részét. És hiába reagált erre József sértett és gyermekded bosszúval, – tudjuk nagyon jól és ő is tudja, hogy József a dolgozók és haladó intellektuelek osztatlan táborának költője, értjük és szeretjük, betéve tudjuk és szavaljuk, mindenki ellenére és sokszor önmaga ellenére is.”²³

Első kérdésem: mi lehetett ez a rejtélyes, „sértett és gyermekded bosszú”? A „Miért nem én?” A jobboldali epizód? Netán mégis: a kilépés? Ne feledjük: Fejtő itt a kommunista befolyás alatt álló munkásság jóindulatát akarja József Attila számára visszaszerezni; azért ír épp a Korunkba, s azért álnéven...

Második kérdésem az „E sorok írója költő” kezdetű kéziratnak és Fejtő tanulmányának összehasonlítására vonatkozik. A töredéket figyelmesen elolvastva messzemenő párhuzam mutatkozik a töredék gondolatanyaga és aközött az értékelés között, hogy Fejtő, közvetlenül tanulmányának lezárása előtt, összefoglalóan jellemzi József Attila költészetét, így: „Összevetve a kötet verseit, kétségtelen, hogy József nem forradalmi vérmérsékletű költő, hangja inkább az idill és az elgondolkozás felé vonja s a harc inkább kényszer benne, mint természeti adottság. A szeretetre vágyó, kismimizett proletárgyerek kérdezi belőle: 'minek is kell fegyvert veretni – belőled, arany öntudat?' De ki tagadná, hogy az emberek többsége békét és kenyeret akar s a harcot társadalmi kényszernek érzi? A békéért éppen és a kenyérért? Vannak költők, akiknél a harci kiállás öncélú heroikus pózzá merevedik – József figyelmeztet, hogy az emberségért és az emberségre megy a játék.”²⁴

Nos: mennyire mondható a két szöveg egymáshoz közelinek? Baráti beszélgetések nyomait viseli mindkettő, s ezért hasonlítanak? Vagy Fejtő olvasta az „E sorok írója költő” kezdetű szöveget, s a hatása alá került? Ha így lett volna, ez lenne az egyetlen dolog, amit erről a rejtélyes töredékről tudunk.

* * *

NAGY Lajos (1936). Csak erős fenntartásokkal vehető tekintetbe a Budapest nagykórház Gerlei Andor nevű szereplője, jóllehet az író köztudomásúlag József Attiláról mintázta e – Fécja Géza értetlen és mégis találó kifejezésével – „szélkakas költő” alakját. Ne kísérjük most figyelemmel Gerlei összes párfordulásait; idézzük csak az ezeket kísérő verseket!

Először azt, amit az „Északi fény” című marxista szemlének szánt:

„Afrika fölött már bőszt eroplán száguld...”

És így tovább. Mindegyik szakasz végén a refrén:

‘Uralkodó osztályt fennen fenyegetem,

A csizmámat olykor

Burzsujszemmel kenegetem.”²⁵

(Ehhez, tudjuk, a Szabados dal jó párhuzam.)²⁶

²² FEJTŐ Ferenc, 1964, 3.

²³ FEJTŐ Ferenc, 1935, 362.

²⁴ FEJTŐ Ferenc, 1935, 361–362.

²⁵ NAGY Lajos, é.n., 62.

²⁶ JAÖV, I, 322.sz.

Gerlei aztán átpártol az ugyancsak épp alakuló „Kelevéz”-hez, ezzel:

„Magyarok, magyarok,
Tirajtatok régi átok:
Fenekednek tireátok
Idegen agyarok.”²⁷

(Legjobb párhuzama talán épp A csodaszarvas.)

Gerlei végül a „Harmat”-hoz kerül: „Valami verset fog írni a lapnak.

Afrika fölött már bősziproplán száguld...

Kezdősornak ez maradhat. Az egész első versszak maradhat, persze a refrént, hogy uralkodó osztályt fennen fenyegetem... – ezt el kell vetni. Nem baj, más lesz a refrén. Valahogy így:

Az emberiséget én is csak szeretem...”

Gerleit egyik társaságból sem dobják ki; ő maga változtatgat, spekulál – de főleg azon, hogy ki fogja kifizetni a kávéját. Mutatis mutandis – de nagyon meg kell változtatni a megváltoztatandókat! – a mi fejtegetésinkhez is hozzáilleszthetnők a regény egyik-másik értelmezését.

* * *

BAK RÓBERT (1938, 1939). József Attila lélektani önelemző prózájában alig szerepel a mozgalom; a kizáratás meg éppen nem. Orvosa, Bak Róbert már a Szép Szó József Attila-émlékszámában közzétette a költő betegségéről szóló első tanulmányát. Ebben szintén nem kifejezetten kizáratásról olvasunk: „A baloldali mozgalom keretében úgy érzi, hogy nem jutott olyan elismerés osztályrészéül, ami munkássága révén kijárna neki, az aktív részvételtől sértődötten visszavonul.”²⁸ Egy németnyelvű tanulmányában, melyet néhány hónappal később írt, még határozottabban fogalmaz: nem is „sértődötten visszavonul”, hanem „er verlaesst die politische Bewegung”,²⁹ elhagyja a mozgalmat.³⁰

* * *

ARTHUR KOESTLER (1939, 1954). József Attila e barátjától két – e vonatkozásban erősen különböző – történetet ismerünk.

A korábbi az a nekrológ, amelyet más tekintetben is a József Attila-irodalom egyik legkiemelkedőbb darabjának kell tekintenünk. Ebben a kizáratásról nem esik szó: a költő távolodik el a párttól. Koestlernél mintha annak a – szerintem hiteles, több más forrásból is adatolható – körülménynek is szerepelne valami nyoma, hogy József Attila 1937-ben (mint a francia típusú antifasiszta népfrontért harcoló „Szép Szó” szerkesztője) ismét kapcsolatba került az illegális kommunista párttal. Eredetijét³¹ nem, csupán magyar fordítását³² idézem: „József Attila – nemzedékének legjobbjaihoz hasonlóan – kommunista volt. De elfordult a mozgalomtól, amelynek torzulása épp a legjobbak közül sokaknak az életébe vagy a józan eszébe került. Amint a legjobbak közül sokan, ő sem volt rá képes soha, hogy csalódottságán úrrá legyen. Soha nem tudott megszabadulni a gyűlöletnek és a szeretetnek attól a keverékétől, amely a párthoz fűződő érzelmeit jellemezte, ahogy senki sem volt képes erre közülünk, ha ebbe az érzésbe belekóstolt. Mert a párt volt az a kártya, amelyre mindenünket föltettük, és amelyen mindenünket elvesztettük. Röviddel azelőtt, hogy kitört rajta az elmebaj, ismét közeledett a párthoz, illúziótlanul, viszolyogva, szeretettel, rezignáltan – taszítás és nem vonzás nyomán, annak a fölismerésnek végzetes kényszere által, hogy az ellentábor torz vonásai még szörnyűbbek.”

Koestler 1954-es önéletrészében a kizáratás verziója mellett foglal állást: „Attila a húszas évek végén csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, ahonnan 1930–1931 körül trockista elhajlásai miatt kizárták.

²⁷ NAGY Lajos, é. n., 118.

²⁸ BAK Róbert, 1938, 107.

²⁹ BAK Róbert, 1939, 1224.

³⁰ A cikkészlet magyar fordítása BÓKAY Antaltól: Kortársak József Attiláról, II, 1530.

³¹ Arthur KOESTLER, 1939.

³² Kortársak József Attiláról, II, 1533. ford. SCHWEITZER Pál.

Mégis jó proletár maradt és mint egy igazi forradalmár, Attila jakobinus szenvedéllyel gyűlölte Sztalin 'bonapartizmusát'.³³ Koestler e későbbi változata talán részben az itthoni hivatalos álláspont hatására is alakult. Nemcsak a kizárás, hanem annak rendkívül korai időpontja is az MKP-MDP-korszak szentesített József Attila-életrajzára emlékeztethet, sőt Koestler még korábbi, még fantasztikusabb dátumot javasol. A párthoz való korai csatlakozás, a Bartha Miklós Társaság szerepének elhanyagolása is József Attila korabeli, hazai életrajzaiból kerülhetett Koestler művébe. A „trockista elhajlás” értelmetlenség; Koestler forrására e tekintetben még csak ötletem sincs.

* * *

ÚJABB ÖSSZEFOGLALÁS. Tanulmányom első részének visszhangja arra indít, hogy újra leszögezzem:

1) nem tartom helytelennek a kizárás hipotézisét, ám a kilépését (illetve egy kilépés utáni kizárását) mind valószínűbbnek érzem;

2) korántsem tartom semmiségeknek azt a számos sérelmet és megaláztatást, amely a párttag József Attilát a KMP részéről érte; de pszichologizálni, a pártról való véleményét e sérelmekkel magyarázni bizony elégtelen;

3) ugyanis József Attila valójában élesszemű clemzöként sorakoztatta fel tanulmányaiban a párt politikájával szembeni ellenvetéseit.

HIVATKOZÁSOK

BAK Róbert

1938: József Attila betegsége, in Szép Szó, VI (21), jan-febr., 105-115.

1939: Über die dynamisch-strukturellen Bedingungen des primären Beziehungswahns (részletek), in Kortársak József Attiláról, II, 1223-1226.

FEJTŐ Ferenc

1935: József Attila költészete, in Kortársak József Attiláról, 353-362.

1964: Tények és legendák József Attiláról, in Irodalmi Újság, máj. 1, 3.

GYERTYÁN Ervin

1966: Egy konfliktus és legendái, in Uő., 1985, 56-109.

1985: „Tisztán meglátni csúcsainkat.” Tanulmányok József Attiláról, Bp.

ILLYÉS Gyula

É.n. (1940)(2): Magyarok. Naplójegyzetek, I-II, Bp.

IAÖV = József Attila Összes Versei, I-II, közléseszi STOLI Béla, Bp., 1984.

JAVL = József Attila Válogatott Levelezése, s. a. rend. FEHÉR Erzsébet, Bp., 1976.

Katalógus = József Attila kéziratái és levelezése (Katalógus), összeállította M. RÓNA Judit, Bp., 1980.

KOESTLER Arthur

1939: Ein Toter in Budapest, in Kortársak József Attiláról, II, 1227-1230.

1954: The Invisible Writing (részlet magyar fordításban), in Kortársak József Attiláról, II, 1492-1493.

Kortársak József Attiláról, I-III. szerk. BOKOR László, s. a. rend. TVERDOTA György, Bp., 1987.

³³ Arthur KOESTLER, 1954, 1492.

MIKLÓS Tamás

1986/1987: József Attila-tanulmányok szövegének és keletkezési idejének helyreállítása, in Medvetánc, 4-1, 143-182.

1988: József Attila metafizikája, Bp.

NAGY Lajos

É.n. (1936): Budapest nagykávéház, Bp.

PÁKOZDY Ferenc

1933: Külvárosi éj. József Attila újabb költeményeiből, in Társadalmi Szemle, febr. 87-88.

PÉTER László

1963: József Attila a dogmatizmus ellen, in Szegei Egyetem, ápr. 10.

SZÁNTÓ Judit

1986: Napló és visszaemlékezés, s. a. rend. MURÁNYI Gábor, Bp.